

Dor de Dunăre și alte nostalgii cosmopolite

Liviu Bordaș

Prețul cosmopolitismului

Se poate spune fără exagerare că Dora d'Istria (1828-1888), despre care contemporanii au scris la unison ca de o încarnare desăvârșită a idealului dezvoltării integrale a personalității, a aparținut mai mult lumii decât țării în care s-a născut. Cosmopolitismul a fost una dintre opțiunile fundamentale ale acestei femei independente și originale încă de la debutul ei în 1855, deși – mai ales în prima și în ultima parte a carierei sale – nu a încetat să scrie cu gândul la țara pe care a părăsit-o.

Iată cum o vedeau doi dintre prietenii ei, profesori la *Istituto di Studi Superiori* din Florența, acea "Atenă a Occidentului" unde, după multe peregrinări, Elena Ghica și-a găsit odihna. Paolo Mantegazza, care ocupase catedra de antropologie, scria în 1887: "Educația pe care a primit-o nu a fost nici franceză, nici română, nici rusă, nici germană; ea a absorbit ceea ce era mai bun din fiecare școală, parfumul fiecărei grădini, alternând lecțiile profesorului cu cealaltă școală de căpătâi care e călătoria, observarea societății vii cu proprii ochi și pipăirea ei cu propriile mâini. De aceea atâtea literaturi – cea franceză, cea greacă, cea română, cea italiană – își revendică operele Dorei d'Istria, care este fără nici o îndoială cel mai cosmopolit dintre scriitorii și gânditorii moderni."

În același spirit o evoca peste doi ani, Angelo de Gubernatis, profesorul de sanscrită, pe cea care tocmai trecuse pragul acestei lumi: "Deși a scris mai mult decât oricare altă femeie, aș spune chiar mai mult decât oricare alt scriitor, în favoarea cauzei națiunilor, pledând când drepturile românilor, când pe cele ale sârbilor, ale grecilor, albanezilor, ungarilor sau italienilor, ea nu vroia să aparțină nici unei națiuni în parte, simțind că le aparținea tuturor și că simpatiza cu toate formele de independență umană, față de legi, prejudecăți, bariere sociale, față de viață și față de moarte."

Cu toate că nu Franța a ispitit-o atunci când s-a stabilit definitiv în Occident – preferând Elveția și Italia –, limba franceză i-a fost Dorei d'Istria o adevărată patrie spirituală. În ciuda a ceea ce s-a crezut și uneori se mai crede și azi, ea și-a scris întreaga operă în franceză. Cărțile și articolele pe care ni le-a lăsat în greacă, italiană sau engleză sunt, fără excepție, traduceri după manuscris. Nu puțini erau în provinciile românești cei care așteptau ca Elena Ghica să înceapă a publica și în propria-i limbă. Această speranță era exprimată deja în 1865 de Iosif Vulcan: "Ea a scris în limbele culte ca să-și împlinească marea sa chemare mai cu succes, acum însă la dorința generală și-a dat promisiunea că va scrie și în dulcea limbă maternă." Nu știm căror zvonuri dădea crezare tânărul cărturar transilvan, însă ele s-au dovedit a nu fi mai mult decât atât.

Cesar Bolliac, care o considera cel mai mare autor român, propunea Ministerului Instrucțiunii Publice tipărirea integrală a operelor ei în limba română. Fiecare nou ministru avea însă un motiv pentru a nu dori acest lucru. Vor trece astfel mulți ani până când traducerea, realizată de grupul intelectualilor din jurul lui Bolliac, va obține sponsorizare din partea unui așezământ ghiculesc, Eforia Sf. Pantelimon. Din păcate, ediția proiectată în peste zece volume s-a oprit – din cauze încă neelucidate – după primele două (1876-1877). Chiar și acestea par să fi fost, de la bun început, rarități bibliofile. Nu încapă îndoială că aici trebuie căutată cauza pentru care Dora d'Istria a rămas în propria-i țară doar un nume reiterat ocazional și festiv.

În anii '80 ziarele din București și din Transilvania se întrebau cum se explică faptul că cea pe care toate marile academii ale lumii o doreau între membrii lor nu este membră a Academiei Române. Nici călduroasele pledoarii pentru "recuperarea" ei, pe care, de la începutul secolului următor, Nicolae Iorga le repetă constant, nu au avut efectul scontat. Pe lângă cele câteva – prețioase, dar minore – restituiri datorate lui însuși, ele nu au produs decât articolașe și broșuri de vulgarizare. Niciuna din cărțile Dorei d'Istria nu a mai fost tradusă sau reeditată în România. Istoricii și specialiștii diverselor discipline umaniste au ignorat-o cu seninătate, atunci când nu i-au acordat o privire grăbită sau vreo notă de subsol. Un consens tacit o relega între personajele marginale istoriei României. O Românie care se tutuia tot mai familiar cu Europa. Cu acea Europă

care o admirase poate prea mult pe prințesa română și căreia îi ridicase în timpul vieții mai multe pedestale.

Acest consens a fost rupt abia în anii '50, desigur în exil. Petre Ciureanu, fost elev al Școlii Române din Roma și profesor la Universitatea din Genova, i-a dedicat un amplu studiu critic – de fapt o micromonografie – în două numere succesive ale parizienei *Revue des études roumaines* (1954, 1957). Din păcate, în deceniile care au urmat, această breșă nu a fost lărgită decât timid, de un mic număr de articole tratând despre chestiuni de interes limitat. Spațiul lăsat liber a fost umplut, ca mai înainte, cu articole omagiale, de conjunctură sau de-a dreptul urechiste.

Nici în străinătate nu s-a bucurat de mai multă atenție. După ce în timpul vieții se scurseseră fluvii de cerneală în jurul ei, posteritatea a onorat-o cu o discretă – și în general pioasă – amintire. O singură țară a făcut excepție: Albania, pentru care Dora d'Istria a împlinit rolul marelui străin devenit "sfânt" al unei mici națiuni. Precum Byron în Grecia, ea a fost transformată în port-standardul celor mai sacre idealuri ale noii națiuni albaneze.

Identități reinventate

Povestea de dragoste albaneză a Dorei d'Istria e lungă, complexă și cu destule necunoscute, dar tocmai pentru că a fost ignorată sau evitată până acum, ea merită dezvăluită, fie și foarte pe scurt.

După aducerea dinastiei de Hohenzollern la București, speranțele ei că Ghiculeștii se vor întoarce pe tron ca salvatori ai României – cauză pentru care a militat nu întotdeauna discret – s-au spulberat definitiv. Alte motive de ordin personal și familial au contribuit la "supărarea" ei pe români, mai precis pe clasa politică în mâinile căreia se aflau destinele țării. Dar cum firea ei luptătoare cerea mereu o cauză căreia să i se dedice, Elena Ghica și-a descoperit alte identități. Mai întâi rădăcinile grecești, prin mama sa, Ecaterina Faca (dar și grație desăvârșitei educații clasice primite de la Gregorios Pappadopoulos). Perioada entuziasmului elen nu a ținut însă mult, căci pentru Grecia – deja liberă – nu-i rămânea nimic glorios de făcut.

Au urmat îndepărtatele rădăcini "albaneze" (după ce, la un moment dat îi descoperise familiei sale și o origine venețiană). Primul Ghica venise în Moldova, la începutul secolului al XVII-lea, de undeva din sudul Dunării. Descendenții lui s-au împământat, ajungând chiar – după decapitarea lui Grigore Ghica III – să reprezinte tabăra anti-fanariotă. Pornind de la o legendă culeasă de Ion Neculce, scriitorii mai vechi l-au reținut ca "arbănaș" (tot așa, românii din Transilvania erau "ungureni"), și fără vreo cercetare a originii sale, au postulat ca loc de proveniență nordul Epirului. Dar surse mult mai credibile atestă Macedonia. În notele sale genealogice din 1730, marele ban Mihai Cantacuzino indică Zagoria, regiune locuită atunci în mod compact de aromâni. Originea macedoneană e coroborată de o altă mărturie timpurie: cea a baronului Gudens, membru al ambasadei austriece la Constantinopol în 1740-1741, căruia îi fusese comunicată direct de marele dragoman Alexandru Ghica. La rândul lor, aromânii i-au revendicat pe Ghiculești de îndată ce au dobândit conștiința identității naționale. Originea Ghiculeștilor înnoilați în Imperiul habsburgic este în mod dovedit aromână. Pe de altă parte, despre Grigore Ghica III știm – cum ne transmite Bolintineanu – că plănuia să facă școli aromânilor din Balcani. Oricum, dacă "arbănaș" însemna vorbitor de albaneză (plurilingvismul era obișnuit în Macedonia, mai ales printre negustori), atunci primul Ghica a fost și ultimul din familie care a cunoscut această limbă. Până la 1777, identitatea Ghiculeștilor a oscilat între cea românească și cea grecească (de care erau legați prin căsătorii, educație și interese).

Pentru Dora d'Istria, originea "albaneză" a strămoșului eponim a avut însă un rol salvator în plan personal, dând un nou sens implicării ei în lupta de emancipare a națiunilor din Europa orientală. A început așadar să studieze istoria albanezilor și – fără a le fi învățat vreodată limba (cum au susținut diverși autori naționaliști) – a devenit, din 1866, cel mai cunoscut avocat al drepturilor lor istorice. Deși a provocat furia familiei, care a repudiat-o, cartea ei *Gli Albanesi in Rumenia. Storia dei principi Ghika* (Florența, 1873) a contribuit în mod decisiv ca istoriografia modernă să încline în favoarea ipotezei originii albaneze, neglijând-o pe cea aromână.

Mediile patriotice italo-albaneze, cu care a stabilit strânse legături, au început să vorbească despre ea ca de o regină neîncoronată a Albaniei. Pasul următor a fost ușor de făcut și nu puține au fost speculațiile care o vedeau ca viitoare suverană a țării acvilelor. Documentele și corespondențele din epocă arată că zvonul a făcut turul saloanelor și al cancelariilor europene, fiind adesea luat în serios. Însăși Dora d'Istria a întreținut discret această idee, deși în mod evident îi cunoștea puținele șanse de împlinire. Ambițiile sale nemărturisite au încurajat însă apropierea ei de către tradiția patriotică albaneză. Și, odată cu ea, a întregii familii Ghica, pe care istoriografia schipetară s-a simțit îndreptățită să o trateze, cu formula Dorei d'Istria, ca fiind "albanezii din România" și să o lege de diaspora patriotică din secolul XIX, cu care de fapt nu are nici o legătură. Această aspirație regală a creat și o posteritate: la începutul secolului următor, un alt membru al familiei, Albert Ghica, din ramura moldoveană, a emis pretenții – acum foarte vocale – la coroana Albaniei.

Prin urmare, cărțile oficiale publicate în Albania (precum de pildă *Historia e Shqiperise*, Tirana, 1957) își revendică, odată cu Dora d'Istria, întreaga dinastie Ghica ce i-a condus pe români de-a lungul a două secole. Aceste "protocronisme" ale unei mici națiuni nedreptățite de istorie nu ar produce decât zâmbete dacă ele nu ar fi preluate de publicații occidentale cu o reputație academică mai serioasă.

Unul dintre cele mai recente exemple care mi-au căzut sub ochi este *A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms. Central, Eastern, and South Eastern Europe*, volum colectiv publicat în 2006 de Central European University, simultan la Budapesta și New York. În timp ce coordonatoarea pentru România a ales mai multe personalități binecunoscute – precum Maria Baiulescu, Calipso Botez, Elena Djionat sau Eugenia de Reuss Ianculescu –, un personaj minor precum Dora d'Istria a fost cedat Albaniei, sub a cărei siglă este și listat în volum. Aici albanizarea ei nu s-a limitat doar la scrierea numelui cu o ortografie niciodată folosită de Ghiculești – Elena Gjika –, ci a mers până la punerea sub îndoială a locului ei de naștere: București după unii, Constanța după alții (nu se poate bănui ce-ar fi căutat banul Mihalache Ghica și soția sa în 1828, într-un sat din Dobrogea otomană). Relativizarea orașului natal era însă menită să facă loc unui fals. Docta autoare a articolului, care este și coordonatoare pentru Albania, "descoperă" că Elena Ghica mărturisese într-una din cărțile ei că s-ar fi născut la Parga, în sudul Albaniei. Până acum, pentru a o desprinde de pământul României, se folosise includerea ei printre arbereși (italo-albanezi), așa cum am citit, alături de alte aberații, și într-o teză despre *The Memory of George Castriota Scanderbeg among the Arberesh of Italy*, acceptată în 2005 de Texas Tech University. Nu mai insist asupra altor enormități ale articolului precum cea că, grație "albanezului" (de fapt italo-albanezului) Girolamo de Rada, ea ar fi reușit să intre în contact cu cele mai mari personalități ale Europei și Americii (când, de fapt, lucrurile s-au întâmplat exact pe dos). Și toate aceste "protocronisme" sunt găzduite de un volum cu înalte pretenții academice. De altfel, întregul articol e preocupat nu de tema dicționarului – contribuția Dorei d'Istria la mișcarea feministă –, ci de a aduce cât mai multe dovezi ale "albanității" ei, fapt ce lasă să se vadă conștiința unei aproprieri ilicite.

Pentru a fi întrutotul prietenii adevărului, trebuie precizat că, în puzderia de publicații care i-au fost dedicate în Albania, există și lucrări oneste care, chiar dacă nu au discutat critic identitatea Dorei d'Istria și a Ghiculeștilor, s-au ferit cel puțin să repete refrenul literaturii romantic-naționaliste. Una dintre cele mai recente este cartea cercetătoarei Merita Sauku-Bruci, *Elena Ghika a Girolamo De Rada. Lettere di una principessa* (Tirana, 2004, dar tipărită în 2005), ce face accesibilă principala sursă documentară asupra modului în care Dora d'Istria și-a construit "mitul" albanez.

Redescoperirea Dorei d'Istria

În ultimele decenii interesul pentru viața și opera Elenei Ghica a cunoscut o surprinzătoare revitalizare în Europa orientală. Alături, desigur, de limba albaneză, operele sale au început a fi traduse și în turcă. Prof. Faruk Bilici a introdus cartea ei *La poésie des ottomans* (Paris, 1877) în bibliografia seminarului de studii turce și otomane de la Institut National des Langues et Civilisations Orientales din Paris. Mai mulți profesori și cercetători i-au dedicat studii originale care

contribuie sensibil la cunoașterea operei sale. În Serbia: prof. Nikša Stipčević de la Universitatea din Belgrad și dr. Živomir Mladenović de la Academia Sârbă de Științe. În Slovenia: prof. Svetlana Slapsak de la Institutum Studiorum Humanitatis din Liubliana. În Grecia: prof. Apostolos E. Vakalopoulos de la Universitatea Aristotel din Salonic și prof. Maria Kakavoulia de la Universitatea Panteion din Atena. În România diletantismul dominant a fost în sfârșit pus în umbră de cercetările unor istorici precum Ștefan Delureanu, Cornelia Bodea și Georgeta Penelea-Filitti. Dna Filitti pregătește pentru tipar manuscrisul regăsit al uneia dintre cărțile traduse de Grigorie Peretz în cadrul proiectului operelor complete. Istoria literară nu s-a apropiat de Dora d'Istria decât timid și marginal, în timp ce disciplinele defavorizate în perioada comunistă, ca etnologia, istoria religiilor sau – parțial – orientalistica, nu au avut încă răgazul să o descopere.

Din păcate, dintre țările Europei occidentale doar Italia participă la redescoperirea Dorei d'Istria, deși cel puțin Franța sau Elveția, ar avea motive la fel de întemeiate să o facă. Scrierile ei despre Liguria au fost reeditate critic de profesoara Luisa Rossi, care, pe lângă excelente studii, a introdus-o în bibliografia cursului de istoria geografiei și a explorărilor pe care îl ține la Universitatea din Parma. Tot ea a condus, la Universitatea din Florența, teza Elettrei Gullè asupra prințesei valahe. Cercetări importante sunt datorate lui Giuseppe Monsagrati, Maria Corrias Corona și Antonio d'Alessandri. În primul rând lui Antonio d'Alessandri, care i-a consacrat prințesei române teza sa de doctorat, susținută în 2006 la Universitatea Roma Tre și distinsă cu premiul Spadolini-Nuova Antologia. Revăzută și amplificată, ea a apărut în octombrie 2007 în prestigioasa serie editată de Istituto per la Storia del Risorgimento Italiano: "*Il pensiero e l'opera di Dora d'Istria fra Oriente Europeo e Italia*" (cu prefața profesorului Francesco Guida).

Prin cartea sa de debut, Antonio d'Alessandri se impune drept cel mai autorizat specialist în Dora d'Istria la ora actuală. După o jumătate de secol de la micromonografia lui Petre Ciureanu, ea așează o nouă piatră de temelie la studiile asupra scriitoarei române. Nu e întâmplător, deci, că lui i se datorează organizarea – la 30 mai a.c. – a primului seminar dedicat Elenei Ghica, eveniment desfășurat în palatul Strozzi din Florența, unde își are sediul faimosul Gabinetto Vieusseux (co-organizatori: Associazione Italiana di Studi del Sud-Est Europeo și însuși Istituto per la Storia del Risorgimento Italiano).

Nu pot ascunde că, scriind despre această carte și despre autorul ei, mi-e greu să depășesc benigna subiectivitate. Prietenia și corespondențele intelectuale care, de peste cinci ani, mă leagă de dr. D'Alessandri sunt datorate însăși Dorei d'Istria. În special în cei doi ani pe care i-am petrecut la Accademia di Romania din Roma, lucrând la un proiect dedicat ei, comunicarea noastră a fost foarte intensă. Citindu-i cartea, excelent tipărită de Editura Gangemi, am descoperit cu plăcere ecourile discuțiilor și, uneori, controverselor noastre.

În sfârșit, o monografie

Cartea lui Antonio d'Alessandri poate fi descrisă ca o cuprinzătoare sinteză îmbinată cu o analiză sistematică, dar și cu numeroase contribuții de detaliu la cunoașterea operei și activității intelectuale a Dorei d'Istria. Una dintre primele ei calități este de a fi situat textele și ideile scriitoarei în contextul lor istoric și în mijlocul dezbaterilor ideologice de care sunt legate.

Tânărul cercetător italian demonstrează cu profuziune de argumente originalitatea scrisului Elenei Ghica chiar de la prima ei carte – *La vie monastique dans l'église orientale* (Paris-Geneva, 1855, ed. II, 1858) – în care punea în evidență interdependența dintre religie, politică și societate. Deși un gânditor laic și în general anticlerical, religia a fost una din axele principale ale gândirii domniței valahe. Această dimensiune a operei ei – care se încheie, în mod semnificativ, cu studiul *Théologie et miracles de Mme Krüdener* (Roma, 1888) – va trebui explorată și aprofundată de cei care cultivă studiile religioase.

Întregul capitol al treilea, *Religione e politica*, e dedicat contribuției Dorei d'Istria la dezbaterile asupra rolului religiei în secolul al XIX-lea. În viziunea ei, creștinismul (evangelic) trebuia să constituie fundamentul societății democratice și al națiunilor libere europene. Catolicismul liberal, gândirea religioasă a lui Lamennais și Quinet a jucat un rol determinant în cristalizarea ideilor acestei neobosite apărătoare a ortodoxiei. Antonio d'Alessandri pune însă în

evidență nu mai puțin importanta influență protestantă. Anti-papismul ei nu se datora doar ortodoxiei la care, în ciuda unor critici necruțătoare, ținea în mod definitiv, ci și mai marii înrâuriri pe care au avut-o asupra-i principiile Reformei. Am putea adăuga că anticlericalismul, manifestat încă de la prima ei carte, se înrudește cu cel al lui Ion Heliade-Rădulescu, care a avut o directă influență asupra ei în anii de formație.

Democrată, dar nu republicană, Dora d'Istria a fost străină de orice radicalism politic, motiv pentru care nici nu s-a angajat direct în politică, preferând să-și susțină ideile doar cu puterea neobositei sale penițe. Formula politică ideală o constituia pentru ea "democrația evanghelică" în interiorul monarhiei constituționale, reprezentată de principii luminați și patrioți. Liberalismul ei politic – arată autorul – devine însă conservator atunci când era adusă în discuție chestiunea proprietății (cea agrară, în speță).

Dimensiunea creștină, răsăriteană, a gândirii ei o lasă pradă clișeelelor cu care era tratat islamul în epocă. Deși – mai ales în ultima parte a vieții – a dedicat ample și sensibile studii literaturilor persană sau turcă, islamul în sine a rămas pentru ea un construct barbar și un inamic al civilizației europene. Dimpotrivă, față de cultura hindusă a dovedit o disponibilitate aproape desăvârșită. Începând din 1870, a consacrat numeroase studii vechii literaturi indiene, făcându-i onoarea supremă – pentru ea – de a o pune pe același plan cu literatura greacă. Pasiunea pentru India atinsese în anii '80 zone atât de intime, încât a dat unuia dintre câinii ei iubiți (un Terra Nova ca cel al lui Byron) numele Brahma, iar ultima călătorie a preferat să o facă pe "rug". Rândurile lui De Gubernatis despre ireligiozitatea ei trebuie citite, desigur, prin prisma sensibilității ofensate a unui catolic și indianist.

Alte două capitole fundamentale ale cărții sunt dedicate problemei naționalităților (în Europa orientală) și problemei (universale) a femeii. Ele sunt astăzi și aspectele cele mai cunoscute ale militantismului intelectual al Dorei d'Istria. Cunoașterea ambelor este însă revoluționată de analiza aprofundată a lui Antonio d'Alessandri, de care va trebui să țină seama orice viitoare abordare a lor.

Pe lângă funcția generativă, Elena Ghica atribuia femeii un la fel de important rol regenerativ în societate. Argumentația ei împotriva presupusei inferiorități a sexului frumos e exemplară pentru acea epocă. "Dora d'Istria – scrie autorul – cerea egalitate pentru femei, egalitate ce își avea fundamentul în învățătura evanghelică și care și-a găsit aplicare în sfera civilă prin principiile Revoluției franceze." Vocilor mai vechi care o considerau pionieră a balcanisticii și a europeismului, Antonio d'Alessandri le adaugă un alt pionierat, considerând-o anticipatoare a disciplinei constituite în secolul următor cu numele "gender studies".

Alte pionierate, mai mari sau mai mici, se pot adăuga listei deja cunoscute. Mă voi limita să menționez aici că Dora d'Istria este primul român care se angajează cu rod și vizibilitate în studiile *moderne* de orientalistă, în pragul cărora se opriseră Heliade, Odobescu sau Hasdeu. Din păcate soarta nu a fost generoasă nici cu ea. Diverse motive au împiedicat-o să facă mult plănuita călătorie de studii în India (în 1882 și 1885), iar moartea prematură peste câțiva ani – din cauza unei hernii neglijate – a lipsit opera ei tocmai de încheierea care, dându-i rotunjime și coerență, ar fi impus-o posterității.

Cartea lui Antonio d'Alessandri este deopotrivă și o contribuție la cunoașterea vieții Elenei Ghica, adesea victimă a miturilor și clișeelelor. Mai multe capitole se ocupă de raportul dintre operă și biografie, iar primul dintre ele e dedicat chiar "mitului Dora d'Istria". Nu pot fi însă de acord cu punerea "mitului" albanez pe același plan cu cel românesc (admițând că există unul). Autorul dă seamă de aproape tot ceea ce s-a publicat despre subiectul său în România, Italia sau Franța și de o bună parte a publicațiilor din spațiul german sau anglo-american (deși, după părerea mea, mulți dintre acești autori nu meritau decât înregistrați într-o bibliografie). Dar contribuția lui majoră constă în explorarea surselor inedite. Întemeindu-se pe un amplu material documentar, în special pe corespondența păstrată în arhive românești și italiene, dr. D'Alessandri a putut să corecteze erori și să umple lacune, furnizându-ne astfel o mult mai bună imagine a prodigioasei prințese.

Desigur, în privința corespondenței inedite și a manuscriselor Dorei d'Istria care s-au mai păstrat rămâne încă aproape totul de făcut. Arhivele ruse și elene nu și-au trădat încă secretele în privința ei, iar cele germane, austriece, elvețiene, americane, braziliene, chiar și cele franceze abia au lăsat întrezărite paginile acoperite cu frumoasa-i caligrafie. Mărturisesc că nu am încetat să sper că arhiva ei personală, ale cărei urme s-au pierdut după moarte, se păstrează undeva – dacă nu în

vreun subsol italian, atunci în întunericul vreuneia din instituțiile rusești specializate în administrarea uitării. Căci, așa cum Elena Ghica nu a renunțat la cetățenia rusă, nici omniprezenții agenți ai Imperiului nu au pierdut-o din vedere pe principesa Koltzov-Massalski. Prima persoană care s-a prezentat la Villa d'Istria, a doua zi după moartea proprietarei, a fost chiar consulul rus din Florența. Imperiul s-a grăbit să-și pună sigiliul atât pe lăzile cu manuscrise, cât și pe biblioteca celei care ratase ultima șansă a Rurikovicilor de-a mai avea un moștenitor.

Ar mai fi încă multe de spus, dar cartea lui Antonio d'Alessandri e prea bogată pentru a putea da seama de ea aici, fie și în mod parțial. Prima monografie științifică asupra Dorei d'Istria se impune tradusă în română. Dar nu numai în română, ci și în engleză, ca limbă ce poate mijloci cunoașterea ei în restul lumii. Căci iată, în Anglia prințesa română este recent tradusă în haină albaneză (Dora d'Istria, *The Land of the Thunderbolt Mountains. The Nineteenth-Century Origins of Albanian National Identity*, Londra, 2007).

Și o propunere: ediția digitală

În 1928, la împlinirea a o sută de ani de la nașterea Elenei Ghica (22 ianuarie / 3 februarie) au apărut, după cum scria Ion Breazu, "un articol omagial într-o gazetă literară din Capitală, două-trei rânduri, dosite printre faptele diverse ale cotidianelor – și atât...". Oare vom putea spune mai mult la sfârșitul acestui an, în care se împlinesc 180 de ani de la naștere și 120 de ani de la moartea ei (17 noiembrie)? Vom putea număra mai multe articole omagiale sau trebuie să așteptăm bicentenarul?

Nici nu e de mirare, de altfel, că în România progresul studiilor asupra Dorei d'Istria se măsoară cu secolul. Cu excepția celor câțiva specialiști, articolele care îi sunt dedicate încălzesc aceeași supă, servită invariabil fiecărei noi generații. Motivul e simplu: accesul la opera ei. Cărțile publicate în străinătate se găsesc – cu greu și incomplet – doar în câteva dintre marile biblioteci. Periodicele în care și-a răspândit prolificul scris au devenit foarte rare sau nu au ajuns niciodată în România. De exemplu, textele publicate în periodicele elene – în greacă sau franceză – nu sunt, în general, accesibile decât în Grecia. Unele dintre revistele italiene la care a colaborat sunt greu de găsit chiar și în Italia. Cele două volume de opere traduse în limba română sunt încă și mai rare. Prin urmare, sursele de informare care stau la îndemâna celor interesați rămân aceleași întreprinderi divulgative, despre a căror calitate și nivel e mai bine să nu vorbesc.

Cum ar putea ajunge vasta ei operă la îndemâna publicului românesc? Chiar presupunând că cineva ar fi dispus să finanțeze traducerea și editarea, ar fi nevoie de o echipă care să lucreze neîntrerupt timp de câteva decenii. Reproducerea anastatică a originalului e o soluție tot mai folosită în Europa și America (și chiar în India), dar România e abia la începutul acestui drum pe care are multe alte priorități de satisfăcut. O altă soluție care a devenit foarte populară în ultimii ani, grație în special lui Google și Microsoft, este digitalizarea operei și publicarea ei pe world wide web. Volumul de lucru și costurile necesare realizării unei "Biblioteci digitale Dora d'Istria" sunt mult mai reduse, iar produsul final devine accesibil tuturor celor care folosesc Internetul. Desigur se poate aduce aceeași obiecție ca în cazul reeditării anastatice: cultura română nu posedă încă nici operele complete ale marilor ei reprezentanți. Numai că acelea vor apărea mai degrabă sau mai târziu, în timp ce pentru Dora d'Istria o altă soluție s-ar putea să vină prea târziu.

Chiar mult prea târziu. Nu îmi fac iluzii că, oricât de multe și bune argumente s-ar putea aduce în favoarea acestui proiect, ele vor mișca vreo instituție (sau un mecena, de ce nu?). Răspunsul îl cunosc toți cei care se (mai) ocupă cu trecutul: există alte priorități. Mă aștept mai degrabă să văd Albania asumându-și un asemenea proiect. Sau poate comunitatea albaneză din România.

În definitiv, Dora d'Istria nu e decât o insulă exotică a culturii române. Nu face cât o Basarabie sau o Bucovină, nu are nici măcar valoarea strategică a unei Insule a Șerpilor. Am lăsat-o nelocuită până acum. La ocazii am mai trimis câte o barcă vopsită ca să împlante un steag, dar cel mai adesea ne-am mulțumit să tragem focuri de artificii tricolore de pe malul "nostru". Nu i-am simțit lipsa și nu i-am dus dorul. O putem lăsa albanezilor care o colonizează cu spor și care, în curând, îi vor proclama independența. Deja în 2002, președintele Albaniei i-a acordat titlul "Nderi i Kombit", Glorie a Națiunii. Se vor pricepe ei să o gospodărească: Elena Gjika, născută la Parga,

cerând cu limbă de moarte să i se anunțe la mormânt (!?) ziua eliberării Albaniei. O bătaie de cap mai puțin. Noi ne-o vom aminti periodic, aniversar, omagial, nostalgic sau iredentist.

Dora d'Istria pare să fi înțeleș, cu clarviziunea care o caracteriza, de ce e bine să ai mai multe pașapoarte în buzunar: unul dintre ele poate fi lozul câștigător. Oricâte țări ar iubi, cetățeanul lumii riscă să rămână apatrid. Căci, ca să aparții unei patrii, unei națiuni, unei culturi, nu e de ajuns să o vrei tu; trebuie în primul rând să te vrea ea.

New Delhi, 31 mai 2008